

УДК 165.241:111.32

ЕСТЕТИЧНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ФІЛОСОФІЇ ДЖОРДЖА БЕРКЛІ

Ігор Пасічник

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: pasitschnyk@gmail.com

Досліджено естетичність як принцип філософії Джорджа Берклі. Розкрито розуміння Берклі ідеї: ідея – будь-який безпосередній об'єкт чуття або розуму. Проаналізовано твердження, що ідеї існують у духах і як сприйняття духів, і що для ідеї “бути” означає бути сприйнятою (*esse est percipi*), а для духів “бути” означає сприймати (*esse est percipere*). Продемонстровано, що, окрім такого розуміння ідеї, Берклі чітко розрізняє те, що сприймаємо органами чуттів, і те, що сприймаємо розумом, та розглядає відчуття, яву, розсудок, розум як властивості духу. Означено, що Берклі розрізняє те, що сприймаємо, за допомогою різних властивостей духу, але наголошує на його деякій однорідності, яка полягає в загальній здатності духу сприймати, внаслідок чого і відчуте, і помислене є ідеєю. Окреслено суть, основну думку естетичності філософії Берклі (зрозумілої через грецьке *αἴσθησις*): хоч між відчутим і помисленим є різниця, але і перше, і друге – вияви одного і того самого чуття в його найширшому розумінні.

Ключові слова: естетичність, чуття, дух, ідея.

Філософію Дж. Берклі традиційно розглядають як філософію сенсуалізму. Однак такий підхід потребує пояснень і уточнень, адже, по-перше, сенсуалізм часто пов'язують із матеріалізмом, а Дж. Берклі заперечує існування матерії; по-друге, сенсуалізм нерідко протиставляють раціоналізму – а основні висновки філософії Дж. Берклі майже цілковито збігаються з основними висновками раціоналістичної філософії Н. Мальбранша (А. Кольєр навіть стверджував, що “ідеї Мальбранша привели його до світогляду, який цілком узгоджується з поглядами Берклі” [8, с. 340]). На цій підставі і внаслідок низки інших міркувань філософію Дж. Берклі називали також ідеалізмом, спіритуалізмом, іматеріалізмом, феноменалізмом, реалізмом, неореалізмом, неоплатонізмом, соліпсизмом, персоналізмом тощо [9, с. 24]. Таке активне зацікавлення переосмисленням сутності філософії Дж. Берклі та її ролі серед інших вагомих філософських учень свідчить про неабияку *актуальність* окресленого питання.

Філософію Дж. Берклі вивчало чимало дослідників і з допомогою різноманітних підходів. Після того як у 1871 р. А. Фрейзер видав перший відносно систематизований збірник праць Дж. Берклі у чотирьох томах, поглядами мислителя зацікавилися Е. Мах і Р. Авенаріус, В. Шуппе, Н. Лоський. На початку ХХ ст. філософію Дж. Берклі досліджували А. Люс і П. Блонський (їх праці вважають класикою), згодом її вивчали А. Аєр, К. Тьорнбей, Т. Джесоп і загалом наголошували, що роль Дж. Берклі значно вагоміша, ніж середина позиція між Дж. Локом і Д. Юмом. Аналізували погляди Дж. Берклі також Б. Биховський, І. Нарський, Ю. Мельвіль, С. Сушко. Не погоджуючись у багатьох аспектах із

Дж. Берклі, К. Попер стверджував, що деякі його міркування “вражають новизною” в контексті сучасної філософії фізики (йдеться про 1953 р.). Погляди Дж. Берклі зацікавили також С. Юрова, С. Дев’яткіна та інших. Докладніше ознайомлення із філософією Дж. Берклі дало підставу для аналогій з неоплатонізмом, а наприкінці ХХ ст. його міркування розглядали в контексті філософських учень Індії (Д. Дата) й ісламського містицизму (Вахед Алі Фаруджі).

Очевидною є тенденція до переосмислення філософії Дж. Берклі та з’ясування її сутності і значення. У статті розкрито можливість трактувати філософію Дж. Берклі як своєрідну естетику. Однак ідеться не про те, що філософія Дж. Берклі є естетикою чи має дотичність до науки естетики в сучасному її розумінні, а радше про естетичність його філософії. Під *естетичністю* розуміємо *чуття в найширшому значенні*, споріднене із грецьким *αἶσθησις* (докладніше див. в “Естетичність світу...” [12, с. 183]). У цьому контексті замість терміну *чуття* можна також вживати термін *чутливість*. Ідеться про чуття як здатність чутливості осягати предмети в просторі і часі, мислити поняття, отримувати нечіткі враження, переживання – загалом будь-яка чутливість, завдяки якій осягаємо себе і світ.

Мета статті – з’ясувати суть естетичності філософії Дж. Берклі, а також визначити підстави для такого трактування. Для досягнення мети необхідно проаналізувати основні аспекти філософії мислителя.

Найкращий спосіб продемонструвати основну відмінність філософії Дж. Берклі від філософських учень емпіризму й сенсуалізму – розглянути проблему Вільяма Моліно, названу за іменем ірландського вченого, який її сформулював. Суть проблеми Моліно така: чи зможе сліпа від народження людина, отримавши здатність бачити, відрізнити куб від кулі лише за допомогою зору, якщо раніше розрізняла ці предмети на дотик. Цю проблему В. Моліно сформулював у листі до Дж. Лока, який виклав її у своїй праці “Есей про людське розуміння” [10, с. 195]. Дж. Берклі розглядає цю проблему в “Новій теорії зору” [1, с. 36, с. 79]. І Дж. Лок, і Дж. Берклі відповідають однаково – не зможе. Але важлива не сама відповідь, а спосіб розв’язання проблеми, який дає таку відповідь.

Дж. Лок відповів “ні” внаслідок таких міркувань. Безпосередній об’єкт сприйняття, мислення і розуміння – не речі, а ідеї, які існують у розумі; у речах існують властивості (якості) – сили, що викликають у розумі ідеї. Ці погляди зумовили вчення про первинні (невіддільні від тіла: форма, протяжність, щільність, рухомість) та вторинні (залежні від сприймача: світло, тепло, колір, звук, смак тощо) властивості. Відповідно, ідеї вторинних властивостей, на відміну від первинних, не є результатом подібності з тілами. Тож сліпа від народження людина, прозрівши, не могла б відрізнити куб від кулі, бо розрізняючи їх на дотик, мала справу з ідеями, що подібні до тіл, і побачивши, осягнувши ідеї, що до тіл не подібні, не могла б за допомогою подібності встановити відповідності між одним та іншим.

Дж. Берклі мислить інакше. На відміну від Дж. Лока, який вважає, що існує один цілісний предмет, що має первинні та вторинні властивості, Дж. Берклі переконаний, що такого предмета нема. Натомість є різні окремі об’єкти або ідеї (“я вживаю слово “ідея” для позначення будь-якого безпосереднього об’єкта чуття або розуму” [1, с. 39]), які, сприймаючи в комплексі, називаємо тією чи іншою річчю, об’єктом або предметом, хоча “ідеї, що їх вводить кожне окреме чуття, цілкомито відмінні й незалежні одна від одної” [1, с. 39]. Тому проблему Моліно Дж. Берклі

розв'язує так: сліпа від народження людина, прозрівши, не змогла б відрізнити куб від кулі, бо те, що ми бачимо, – зовсім не те, до чого торкаємося. “Те, що бачимо, – одна річ, а те, що осягаємо доторком, зовсім інша річ. ... об'єкти зору і дотику – дві окремі речі” [1, с. 40]. Той, хто володіє зором і дотиком, сприймає два різні об'єкти, які всі звикли називати однаково, бо в природі вони постійно супроводжують один одного. І хоча Дж. Берклі у “Досвіді нової теорії зору”, розв'язуючи проблему Моліно, ще спирається на філософію Дж. Лока (зокрема визнаючи, що є речі, які перебувають поза духом [1, с. 69]), усе-таки вже впадає в очі особливість мислення Дж. Берклі, завдяки якій він дедалі сильніше вирізнявся із філософської традиції, до якої належав Дж. Лок.

У “Досвіді нової теорії зору” Дж. Берклі, спираючись на філософію Дж. Лока, ще визнає ідеї (об'єкти), які перебувають поза духом. Натомість у “Трактаті про принципи людського знання” стверджує, що всі ідеї існують тільки в душі: “Усі погодяться з тим, що ні наші думки, ні пристрасті, ні ідеї, створювані уявою, не існують поза нашою душею. І от для мене не менш очевидно, що різноманітні відчуття або ідеї, закарбовані в чуттєвості, хоч як змішані чи з'єднані вони між собою (тобто хай які предмети утворюють), не можуть існувати інакше, ніж у душі, котрий їх сприймає” [3, с. 138]. Тож, згідно з Дж. Берклі, усе, що в той чи інший спосіб сприймаємо, є ідеєю. Усе, що сприймає ідеї, є духом. Ідеї існують у духах і як сприйняття (перцепції) духів. Тому для ідей “бути” означає бути сприйнятими (*esse est percipi*). Дух – діяльна істота, тобто та, яка сприймає, пізнає, усвідомлює. Відповідно, для духів “бути” означає сприймати (*esse est percipere*). А. Шопенгауер стверджував, що Дж. Берклі (висловивши думку, що все, що ми сприймаємо, є *percipitio, Vorstellung*) “здобув цим безсмертну заслугу перед філософією” [14, с. 54], наголошуючи, однак, що все решта у філософії Дж. Берклі не переконливе.

Оскільки ідеями – безпосередніми об'єктами чуття або розуму – є все, що сприймає та пізнає дух, який не може сприйняти нічого, крім ідей, бо нічого, окрім ідей та духів, не існує, то Дж. Берклі класифікував усі можливі ідеї, розподіливши їх на чотири види:

- 1) ідеї, які сприймаємо органами чуття;
- 2) ідеї, що їх отримуємо через спостереження за емоціями та дією розуму;
- 3) ідеї, які з'являються за допомогою пам'яті та уяви;
- 4) ідеї, що виникають через з'єднання, роз'єднання або уявлення попередніх видів ідей [3, с. 137].

Навіть цих аргументів достатньо, аби довести: якщо *естетичність* розуміти як *чуття в найширшому його значенні*, споріднене із грецьким *αἴσθησις*, а розум, органи чуття, уяву тощо розглядати як форми окресленого *чуття*, то мисленню Дж. Берклі притаманна естетичність, що в такому значенні пронизує всю його філософію. Але ще є щонайменше одна проблема, яка безпосередньо стосується цієї теми. Те, що естетичність виявляється у філософії Дж. Берклі, якщо її розуміти через грецьке *αἴσθησις*, – не випадково. Дж. Берклі дедалі більше уваги надавав грецькій філософії, зокрема Платону. За словами П. Блонського, “Платон і англійський емпіризм у філософії Берклі простягнули один одному руку” [6, с. 88]; “що старшим він [Дж. Берклі. – І. П.] ставав, то вагомішою вважав грецьку філософію” [6, с. 91]. У грецькій філософії Дж. Берклі знайшов не лише часткову співзвучність зі своєю

філософією, а й своєрідну опору для того, щоб краще пояснити її окремі аспекти. Зокрема, це стосується вчення про абсолютний дух.

Оскільки ідеї існують у душі, який їх сприймає, то кожен дух сприймає власні ідеї. Тоді яким чином можливе сприйняття різними духами одних і тих самих предметів і яким чином можливе знання різних духів один про одного? У ранніх творах ці питання Дж. Берклі розв'язує так.

Якщо речі (ідеї) існують, доки їх сприймають, то вони мали б зникати, коли дух перестає їх сприймати. Однак досвід засвідчує інше. Тому, “беручи до уваги їх незалежність від моєї думки і їхнє існування, відмінне від того, що я сприймаю, *мусить бути якась інша душа, в якій вони існують*. Як достовірно те, що чуттєвий світ реально існує, так не можна сумніватися і в тому, що існує безконечний всюдисущий дух, який його містить і підтримує” [4, с. 268]. Тому Дж. Берклі у своїх творах постійно наголошує, що не заперечує достовірності світу, який ми сприймаємо, а визнає її більше, ніж будь-хто інший (однак критики Дж. Берклі критикували його саме за протилежне, С. Джонсон навіть ударив ногою камінь на знак спростування нібито Берклієвої позиції [11, с. 133]).

Згідно з Дж. Берклі, існують ідеї, які належать окремим скінченним духам, і ідеї, які належать абсолютному духу. Ідеї, які належать окремим скінченним духам, існують лише для цих окремих скінченних духів. Ідеї, які належать абсолютному духу, існують для всіх скінченних духів, оскільки абсолютний дух спроможний відкрити свої ідеї для загального сприймання. Відповідно, кінь, якого безпосередньо бачать усі, є комплексом або зібранням (complex, collection) ідей абсолютного духу, які супроводжують одна одну, й оскільки різні скінченні духи можуть сприймати різні ідеї цього комплексу ідей, то можуть бачити, й осягати загалом, окресленого коня по-різному, але одного й того самого коня. На основі таких міркувань С. Юров також стверджує, що філософія Дж. Берклі допускає і соліпсичне, і несоліпсичне трактування [13, с. 159]. Скажімо, статус існування кентавра, комплексу ідей, що з'явився в котрогось із скінченних духів й існує лише в ньому, – інший. Проте скінченний дух може відобразити його, намалювавши на папері чи за допомогою інших ідей абсолютного духу – і кентавра зможуть сприймати інші скінченні духи, хоч він і не набуде статусу існування справжнього коня, так само, як не має цього статусу кінь, що його художник зобразив на полотні. Б. Биховський критикує такий підхід, вважаючи, що тоді все сплутується, і сон не можна відрізнити від неспання (бо все однаково існує в душі та є ідеєю), і стверджує, що відмінність “між дійсним і недійсним буттям (між маслом масляним і немасляним) дискредитує все берклієвське поняття “буття”” [7, с. 79]. Проте очевидно, що і кінь, який наснився, і кінь, що його сприймаємо під час неспання, – існують; різниця лише в різному статусі їх існування. Адже не можна заперечити реальності сновидіння. Биховський пише: “Коли Люс стверджує, що Берклі “відкрив смисл терміна “існування”, він має на увазі, що Берклі надав завершеного ідеалістичного смислу цьому терміну” [7, с. 82]. Але критика матеріалістів загалом полягає в тому, що їм просто більше до вподоби “завершений матеріалістичний смисл”.

Щодо сприйняття одним духом іншого, то, хоча дух безпосередньо може сприйняти лише ідею (а дух не є ідеєю і нереально мати ідею духу), можемо пізнати інших духів, бо самі є духами. Дух є тим, що мислить, хоче, сприймає, діє, тому, за словами Дж. Берклі, “знання, яке я маю про інші духи, не безпосереднє, як знання

моїх ідей, а залежить від посередництва ідей, які я скеровую до діячів або духів, відмінних від мене самого, як їх дії або супроводжувальні знаки” [3, с. 207]. Тож, коли скінченний дух сприймає ідеї, які створює інший скінченний дух (звісно, за посередництва ідей абсолютного духу), виявляючи своє існування, то робить висновок про існування цього духу.

Проте незрозуміло, яким чином скінченні духи можуть сприймати ідеї абсолютного духу й, відповідно, у якому відношенні скінченні духи перебувають до абсолютного духу та один до одного. І саме в цьому аспекті Дж. Берклі спирається на грецьку філософію, особливо на Парменіда, Пітагора і Платона. Абсолютний дух постає як *єдине, все* (τὸ ἕν, τὸ πᾶν). “Уявляючи бога і його творіння в одному загальному понятті, можемо сказати, що всі речі разом становлять єдиний Всесвіт або τὸ πᾶν” [2, с. 453]. За словами П. Блонського, Дж. Берклі не говорить про пантеїзм, ніби якісь частини творять Бога, не йдеться про поєднаність у просторі тощо – τὸ πᾶν тут пов’язаний із τὸ ἕν. Берклієве розуміння τὸ ἕν П. Блонський коментує так: “Цей Абсолютний Дух, або Бог, є Єдине, τὸ ἕν. Єдине, як незмінне і неподільне, завжди одне і те саме, завжди ціле, і є, тому, істинно суцєю реальністю, а все решта існує настільки, наскільки бере участь у цій Божественній єдності” [6, с. 89]. Тож абсолютний дух не складається із скінченних духів, але водночас він – усі ці духи разом і дещо більше. Скінченний дух можна тлумачити як осягнення якоїсь окремоті, скінченності, що виявляється у створенні чи сприйнятті ідей, які є лише моїми, тобто окремого скінченного духу. Таке осягнення (інакше його можна назвати сприйняттям, усвідомленням) з’являється із єдиного, τὸ ἕν, і в ньому зникає. П. Блонський зазначив: “Скінченні духи реальні, оскільки беруть участь у єдності Абсолютного Духу, і тотожність особи є в них тим, що становить реальне” [6, с. 90].

Спершу Дж. Берклі означував абсолютний дух, скінченний дух, розум одними й тими самими словами, згодом вдався до чіткішого, хоч і умовного, розмежування: абсолютний дух – mind, скінченний дух – spirit (іноді: душа – soul). Потрібно також розрізнити розум як найменування духу (mind, spirit) і розум як властивість духу (understanding). Дж. Берклі стверджує, що все, що сприймаємо в той чи інший спосіб, є ідеями, однак чітко розрізняє те, що сприймаємо органами чуттів, і те, що сприймаємо розумом тощо, трактуючи відчуття, уяву, розсудок, розум як властивості душі. “Завдяки чуттєвим досвідам ознайомлюємося із нижчими властивостями душі, а через них – або завдяки поступовій зміні, або завдяки піднесенню – досягаємо вищих. Чуття надає образи (images) для пам’яті. Образи – об’єкти, над якими працює уява (fancy). Розсудок (reason) розглядає і обмірковує результати роботи уяви. Такі дії розсудку стають новими об’єктами розуму (understanding). На цій драбині кожна нижча властивість є сходинкою, яка веде до властивості, що над нею. А найвища, природно, веде до божества” [2, с. 459]. Отже, Дж. Берклі розрізняє те, що сприймаємо за допомогою різних властивостей духу (чи душі), але наголошує на деякій його однорідності, яка полягає в загальній здатності духу сприймати, внаслідок чого і відчуте, і помислене є ідеєю.

Дж. Берклі спирався на грецьку філософію не тому, що в ній (за хибною гадкою про її нібито наївність) ще не окреслено чітко відмінності між відчуттям і мисленням. “Піфагорійці і платоніки мали уявлення про істинну організацію світу ... вони розуміли, що такої речі, як реальний абсолютний простір, загалом не існує; ...

що тіла існують тільки у вторинному і залежному смислі; що душа – вмістилище форм; ... вони правильно розглядали відмінність між розумною, мислячою душею і чуттєвою душею” [2, с. 447]. Дж. Берклі приваблювало вчення про τὸ ἔν, τὸ παν, а також інтуїція, що хоч між відчутим і помисленим є різниця, але і перше, і друге – вияви одного і того самого чуття, чуття в його найширшому розумінні, внаслідок чого νοῦς “вказує на сприйняття і чуття” [5, с. 85], а αἴσθησις зокрема означає: помічання, розуміння, пізнання і розум.

Дж. Берклі не вживав слів “естетичне”, “естетичність”, “естетика” чи похідних від них, оскільки латинський термін “aesthetica” вперше використав А. Баумгартен 1750 р., а Дж. Берклі помер 1753 р., тобто через три роки, які вже майже нічого не визначали. Тим більше, його філософія не є естетикою в сучасному розумінні. Однак наведені міркування дають підставу стверджувати, що філософії Дж. Берклі властива естетичність (зрозуміла через чуття в найширшому його розумінні та грецьке αἴσθησις), яка пронизує всю його філософію.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Беркли Дж.* Опыт новой теории зрения // Беркли Дж. Сочинения. М.: Мысль, 2000. С. 15–102.
2. *Беркли Дж.* Сейрис // Беркли Дж. Сочинения. М.: Мысль, 2000. С. 431–473.
3. *Беркли Дж.* Трактат о принципах человеческого знания // Беркли Дж. Сочинения. М.: Мысль, 2000. С. 115–213.
4. *Беркли Дж.* Три разговора между Гиласом и Филонусом // Беркли Дж. Сочинения. М.: Мысль, 2000. С. 215–326.
5. *Бибихин В.* Язык философии. СПб.: Наука, 2007.
6. *Блонский П.* Проблема реальности у Беркли. К.: ТИУСв.ВФО, 1907.
7. *Быховский Б.* Джордж Беркли. М.: Мысль, 1970.
8. *Виндельбанд В.* История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками. Т. 1. М.: Гиперборея, Кучково поле, 2007.
9. *Девяткин С.* Берклиеведение: основные этапы, проблемы и перспективы // Вестник Новгородского государственного университета, 1999, № 12. С. 21–25.
10. *Локк Дж.* Опыт о человеческом разумении // *Локк Дж.* Сочинения в 3-х т. Т. 1. М.: Мысль, 1985.
11. *Мельвиль Ю., Сушко С.* Аргумент доктора Джонсона. Сэмюел Джонсон как критик Беркли // Вопросы философии, 1981, № 3. С. 133–144.
12. *Пасічник І.* Естетичність світу як його даність через чуття // Вісник Львівського університету, філософія, 2009, Вип. 12. С. 178–185.
13. *Юров С.* Дж. Беркли и проблема солипсизма // Вопросы философии, 1997, № 6. С. 152–160.
14. *Шопенгауэр А.* Мир как воля и представление. Т. 1. М.: Московский клуб, 1992.

AESTHETICALITY AS PRINCIPLE OF PHILOSOPHY OF GEORGE BERKELEY**Ihor Pasichnyk**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: pasitschnyk@gmail.com*

The aestheticality as principle of philosophy of Berkeley is investigated. Understanding of the idea in the philosophy of Berkeley is reflected, namely: an idea – is any object of sense or mind. Assertion is analysed, that ideas exist in a spirits and as perception of spirits, and that for an idea “to be” means perceived (esse est percipi), and for spirits “to be” means to perceive (esse est percipere). It is exhibited that next to such understanding of the idea Berkeley distinguishes the perceived per organs of sense and the perceived per understanding and that Berkeley examines the feeling, the fancy, the reason and the understanding as capabilities of spirit. It is indicated on that, that Berkeley distinguishes the perceivedes per different capabilities of spirit, but marks on his some homogeneity, which consists in the general capability of spirit to perceive, as a result: perceived per organs of sense and the perceived per understanding – are an idea. It is found out, that the aestheticality of philosophy of Berkeley (clear through greek αἴσθησις) consists in a main point, that though between perceived per organs of sense and the perceived per understanding is a difference, but also first, and the second is the displays of the same sense in his widest understanding.

Key words: aestheticality, sense, spirit, idea.

ЭСТЕТИЧНОСТЬ КАК ПРИНЦИП ФИЛОСОФИИ ДЖОРДЖА БЕРКЛИ**Игорь Пасичнык**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: pasitschnyk@gmail.com*

Исследовано эстетичность как принцип философии Беркли. Рассмотрено понимание Беркли идеи, а именно: идея – любой непосредственный объект чувства или разума. Проанализировано утверждение, что идеи существуют в духах и как восприятие духов, и что для идеи “быть” значит восприниматься (esse est percipi), а для духов “быть” значит воспринимать (esse est percipere). Показано, что рядом с таким пониманием идеи Беркли четко отличает воспринимаемое органами чувств и воспринимаемое разумом умом, а также рассматривает ощущение, воображение, розсудок, разум как способности духа. Указано на то, что Беркли различает воспринимаемое с помощью разных способностей духа, но делает акцент на его некоторой однородности, которая заключается в общей способности духа воспринимать, в результате чего и воспринятое через чувство, и воспринятое через разум – является идеей. Выяснено, что эстетичность философии Беркли (понятная через греческое αἴσθησις) заключается в основной мысли, что хотя между воспринятым через чувство, и воспринятым через разум есть разница, но и первое, и второе является проявлениями одного и того же чувства в его самом широком понимании.

Ключевые слова: эстетичность, чувство, дух, идея.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2010

Прийнята до друку 14.06.2010